

Guidelines of Cultivating Moral and Social Responsibility through Community Academic Service

Surangkana Na Nakorn¹

Received: July 8, 2013 Accepted: July 28, 2013

Abstract

This research article was part of a research study on Lessons Learned and Best Practice from “MC WE SHARE 1.0: Samsong’s Branding of Pesticide-free Vegetables. The aim was to provide guidelines for cultivating students’ moral and social responsibilities through community academic services. The learning process focused on downstream evaluation by: assessing the actual performance of each procedure for undertaking the project; extracting wisdom and tacit knowledge from the project participants; as well as employing participatory observations, informal talks and interviews, output assessment forms and manuals for student’s activities. The obtained findings were used for interpretation and explanation of the phenomenon in question. The study found that community academic service activities, which could be applied as guidelines to cultivate the students’ moral and social responsibilities, and which emerged from carrying out this study were those related to active service learning. Specifically, these activities involved an integrated learning/teaching approach in four formats: 1) service learning in a social context, 2) student-centered learning, with self and social responsibility principle, 3) learning by doing, which allowed for real actions to take place, and 4) project-based learning (PBL) through experiential learning in a real situation. Through these activities, the happiness shared among all the participants was the ultimate result.

Keywords: cultivating moral, social responsibility, and community academic services

¹ Assistant Professor at Faculty of Communication Arts, Dhurakij Pundit University,
e-mail: kunkruday@hotmail.com

แนวทางการปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคม ผ่านการบริการวิชาการแก่สังคม

สุรางคณา ณ นคร¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง ถอดบทเรียนวิถีปฏิบัติที่เป็นเลิศจากโครงการ “MC WE SHARE 1.0: การสร้างแบรนด์ผักปลอดภัยจากสารพิษฆ่าสูง” การนำเสนอในครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อ ต้องการนำเสนอแนวทางการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมให้กับนักศึกษาผ่านกิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคม ใช้วิธีการถอดบทเรียน โดยการประเมินปลายน้ำ ด้วยการตรวจสอบผลการดำเนินงานในสภาพจริงทุกขั้นตอนของการทำโครงการ และสกัดความรู้ ประสบการณ์ที่ฝังลึก จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มเป้าหมายที่ได้ร่วมโครงการด้วยกันมา ใช้ทั้งการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม พูดคุยซักถาม สัมภาษณ์ แบบไม่เป็นทางการ แบบประเมินผลและคู่มือกิจกรรมนักศึกษา เพื่อนำผลที่ได้มาตีความและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ผลการวิจัยพบว่ากิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคม ที่สามารถใช้เป็นแนวทางปลูกฝังคุณธรรมและ จิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมของนักศึกษา ที่ปรากฏจากการดำเนินกิจกรรมในโครงการฯ มีลักษณะเป็น กิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคมในเชิงรุก อาศัยการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบบูรณาการ 4 รูปแบบ คือ 1) การเรียนการสอนที่เน้นการบริการวิชาการแก่สังคม ด้วยบริบทของสังคม 2) การเรียนการสอนให้นักศึกษาเป็นศูนย์กลาง ยึดหลักความรับผิดชอบต่อตัวเองและสังคม 3) การเรียนการสอนโดยให้นักศึกษาได้ลงมือทำจริง เน้นการลงมือปฏิบัติจริงอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น และ 4) การจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างบูรณาการ ด้วยการจัดประสบการณ์เรียนรู้ในสถานการณ์จริง โดยทุกกิจกรรมมีผลลัพธ์แห่ง “ความสุขร่วมกัน” ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมด

คำสำคัญ: การปลูกฝังคุณธรรม จิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคม และการบริการวิชาการแก่สังคม

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาการสื่อสารการตลาด คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต

e-mail: kunkruday@hotmail.com

บทนำ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของแนวปฏิบัติที่ดีด้านการบูรณาการการสอนเข้ากับการบริการวิชาการเพื่อสังคม นำเสนอในการประชุมวิชาการสัมมนาเรื่อง “QA & ASEAN Community” จัดโดยสถาบันพระบรมราชชนก เมื่อ 26-27 กุมภาพันธ์ 2556 การนำเสนอในบทความนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นการศึกษาด้วยการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเพื่อนำเสนอผลการวิจัยในมุมมองที่มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมผ่านการบริการวิชาการแก่สังคม

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันคนไทยกำลังเผชิญกับปัญหาวิกฤตค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม และพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป โดยเป็นผลกระทบมาจากการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมจากต่างชาติเข้ามาสู่ประเทศไทยผ่านสื่อและเทคโนโลยีสารสนเทศ โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนยังขาดทักษะในด้านการคิดวิเคราะห์หรืออย่างเป็นระบบ ไม่สามารถคัดกรองและเลือกรับวัฒนธรรมที่ดี นอกจากนี้ สื่อสารมวลชนแขนงต่างๆ ทั้งสื่อโทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์จำนวนมาก ขาดความเข้มงวดทางจรรยาบรรณในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเชิงลบ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนค่านิยมและพฤติกรรมที่เน้นวัตถุนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้น ขาดจิตสำนึกสาธารณะให้ความสำคัญกับส่วนตนมากกว่าส่วนรวมทำให้คุณธรรมและจริยธรรมของคนไทยลดลง นำไปสู่ปัญหาทางสังคมต่างๆ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549 ในเกียรติศักดิ์ แสงอรุณ, 2551) แม้รัฐบาลโดยกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคง

ของมนุษย์ จะให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ผ่านการวางแผนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ และเป็นส่วนหนึ่งของการประเมินคุณภาพของการศึกษารวมถึงได้มีการนำเอาเรื่อง จิตสำนึกสาธารณะมาเป็นวาระแห่งชาติ ประกาศในปี พ.ศ. 2550 เป็นปีแห่งการให้และการอาสาช่วยเหลือสังคมแล้วก็ตาม

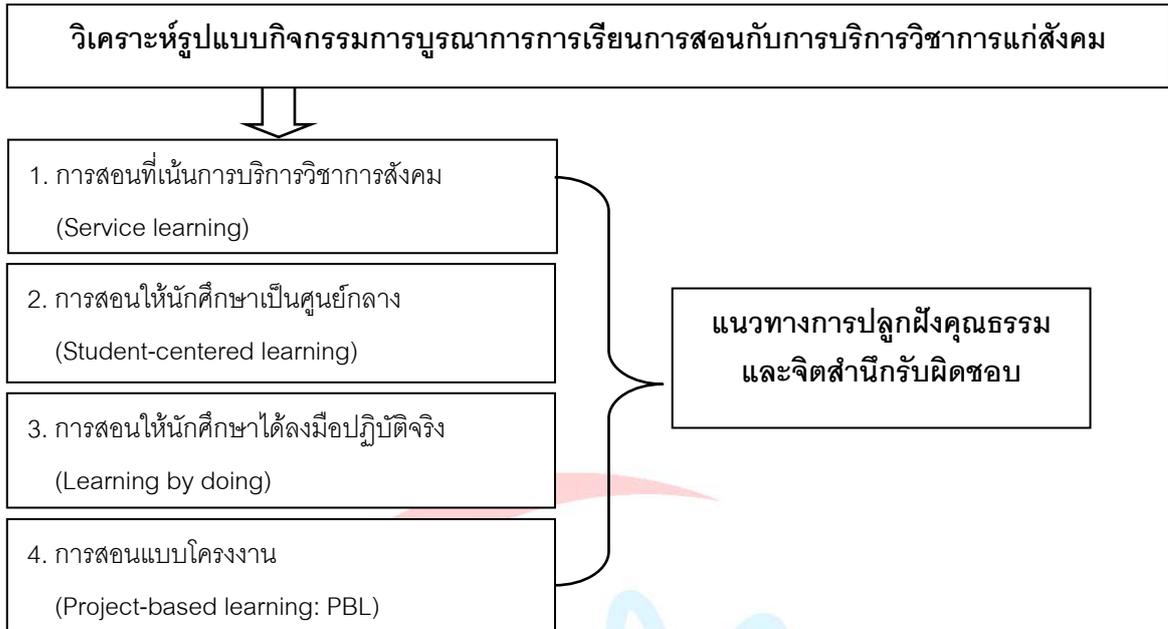
คำว่า “คุณธรรม” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2551: 51) ให้ความหมายไว้อย่างชัดเจนว่าหมายถึง ธรรมที่เป็นคุณ ความดีงาม สภาพที่เกื้อกูลกัน ส่วน วีรวิท คงศักดิ์ (2555) อธิบายว่า “คุณธรรม” เป็นคุณงามความดีที่ถูกปลูกฝังเข้าไปในจิตใจของคนเพื่อให้มีสติระลึกได้ว่า สิ่งใดดีควรทำ สิ่งใดไม่ดี ไม่ควรทำ โดยยึดถือ “ประโยชน์สุข” ของคนในสังคมส่วนใหญ่เป็นเกณฑ์กำหนด จึงสามารถสร้างความสงบสุขให้กับสังคมนั้นได้ เพราะทุกคนรู้ สิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่อสังคม ทำให้ไม่กระทำในสิ่งที่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นเพื่อประโยชน์ของตน โดยนัยนี้ คุณธรรม จึงไม่ได้มีความหมายหรือคุณค่าเฉพาะในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากแต่เป็นแนวคิดสากล เพราะเป็นหลักการที่สังคมมนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติ และมีความสำคัญในอันที่จะเกื้อกูลให้สังคมมนุษย์ได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หากว่ากฎหมาย กฎระเบียบ หรือข้อบังคับต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อควบคุมความประพฤติของมนุษย์มิให้ล่วงละเมิดสิทธิระหว่างกันแล้ว คุณธรรม ก็คือ กฎเกณฑ์ที่ควบคุมความประพฤติ ควบคุมระบบความคิดของมนุษย์ให้ยอมรับและเข้าใจความหมายที่แท้จริงของชีวิตเป็นการอยู่ร่วมกันที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเกื้อกูลกัน ด้วยเหตุนี้ การสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นได้จึงต้องอาศัยการปลูกฝังระบบคิดดังกล่าวให้เข้าไป

อยู่ในทุกช่วงชีวิตของมนุษย์ และทุกภาคส่วนของสังคมต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกฝังคุณธรรมให้เกิดมีขึ้นให้ได้ (สำราญ ผลดี, ม.ป.ป.) โดยเฉพาะในระบบการศึกษา เห็นได้จากยุทธศาสตร์การผลิตและการพัฒนากำลังคนของประเทศในช่วงการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง พ.ศ. 2552-2561 ได้ระบุไว้ชัดเจนถึงความสำคัญของการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมในการพัฒนาคณะของประเทศไทย ยุทธศาสตร์ที่ 2: พัฒนากำลังคนทุกระดับด้วยมาตรการที่ 1 คือ พัฒนากำลังคนให้มีความรู้และทักษะทั้งทักษะพื้นฐานที่จำเป็นและทักษะวิชาชีพ มีคุณธรรม จริยธรรมและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ เป็นกำลังที่มีทั้งความรู้ทักษะและมีคุณภาพ เป็นแรงงานที่มีฝีมือ และสามารถพัฒนาให้เป็นแรงงานที่ใช้ทักษะและสมองในการปฏิบัติงาน นำไปสู่การเพิ่มศักยภาพและขีดความสามารถในการแข่งขันระดับสากล (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2554)

มหาวิทยาลัยในฐานะเป็นแหล่งผลิตบัณฑิต จึงต้องผลิตบัณฑิตอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม ให้มีความรู้ความสามารถเพื่อเข้าสู่วิชาชีพอย่างมีคุณภาพ บัณฑิตที่พึงประสงค์จึงต้องเป็นผู้มีความรู้ควบคู่กับคุณธรรมและจริยธรรม ที่สำคัญคือ ต้องเป็นผู้มีจิตสาธารณะและหรือมีความรับผิดชอบต่อสังคม ดังปฏิญญามหาวิทยาลัยรับผิดชอบต่อสังคม ที่ระบุว่า “หนึ่งในภารกิจหลัก

ของมหาวิทยาลัยคือ การพัฒนานิสิตนักศึกษาให้เป็นบัณฑิตที่มีคุณภาพและคุณธรรม ในฐานะที่เป็นกลไกสำคัญต่อการแก้ไขภาวะวิกฤตของสังคม ไทย ในปัจจุบัน มหาวิทยาลัยจำเป็นต้องพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้บัณฑิตถึงพร้อมด้วยวิชาการ วิชาชีพ และคุณธรรม อีกทั้งสามารถดำรงและช่วยเหลือเกื้อกูลสังคมได้” (สุมน อมรวิวัฒน์, ม.ป.ป.)

การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมเพื่อพัฒนาหรือสร้างบัณฑิตให้มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์นั้น จะไม่สามารถทำให้เกิดผลสำเร็จได้ถ้าพึ่งเพียงด้วยคำสอนของอาจารย์ผู้สอนในห้องเรียน แต่สามารถคาดหมายว่าจะเกิดผลดีได้ ถ้าให้นักศึกษาได้เข้าไปมีประสบการณ์ตรงกับสิ่งที่ปรากฏในสังคม ด้วยการเรียนรู้จากกิจกรรมการเรียนการสอนที่มุ่งเน้นการบริการวิชาการแก่สังคม (Service learning) การให้ความสำคัญกับผู้เรียน (Student-centered learning) การให้นักศึกษาได้ลงมือปฏิบัติจริง (Learning by doing) โดยมีโครงงาน (Project-based learning: PBL) เป็นสะพานเชื่อม (Bridging) ระหว่างนักศึกษาห้องเรียนและสังคม การวิจัยนี้ได้จึงได้ค้นหาแนวทางการปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมผ่านกิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคม เพื่อผู้สนใจจะได้นำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์เหมาะสมกับบริบทของตนเอง

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้วิธีการถอดบทเรียน เพื่อสังเคราะห์แนวทางการปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมของนักศึกษา จากกรณีตัวอย่างการทำโครงการ “MC...WE SHARE 1.0: การสร้างแบรนด์ผักปลอดภัยจากสารพิษฆ่าสูง” ของมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ซึ่งเป็นโครงการบูรณาการการจัดการเรียนการสอนร่วมกับการบริการวิชาการแก่สังคม ที่ผู้เขียนได้ดำเนินการในภาคการศึกษาที่ 1/2553 และในบทความนี้จะเรียกโดยย่อว่าโครงการ “MC WE SHARE” โดยนำนักศึกษาชั้นปีที่ 3 จำนวน 34 คน และ ชั้นปี 4 จำนวน 41 คน ไปเรียนรู้/ศึกษาชุมชน ที่อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น และนำข้อมูลมาสร้างแบรนด์และแผนการสื่อสารการตลาดให้ผักปลอดภัยจากสารพิษ “ฆ่าสูง” จนทำให้ผลิตภัณฑ์ของอำเภอมาสู่ซูเปอร์มาร์เก็ตในห้างสรรพสินค้าชื่อดังในกรุงเทพฯ สร้างรายได้กลับสู่ชุมชน มียอดขายในปี 2553 ประมาณ 2 ล้าน

บาท ขยับขึ้นมาเป็น 4 ล้านบาทในปี 2554 และปี 2555 มียอดขายสูงถึง 5 ล้านบาท (สุกัญญาสินธิศักดิ์, 2555)

การถอดบทเรียนครั้งนี้ เป็นการประเมินปลายน้ำ (Downstream evaluation) ด้วยการตรวจสอบ/ประเมินผลการดำเนินงานในสภาพจริงทุกขั้นตอนของการทำโครงการอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ทั้งผลผลิต (Inputs) ผลลัพธ์ (Outputs) และผลกระทบ (Outcomes) ที่เกิดขึ้น ภายใต้กรอบตรรกะการทำงานของโครงการ (Theory of change/ logic model) นอกจากนี้ ยังประเมินความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการและทักษะกระบวนการทำงานตามขั้นตอนจากผลงานของนักศึกษาโดยเชิญผู้เชี่ยวชาญในวิชาชีพจากภายนอกและนายอำเภอชำสูง ผู้ซึ่งต้องนำผลงานนักศึกษาไปใช้จริงมารับฟังและให้ทัศนวิจารณ์ รวมถึงติดตามผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้นจากโครงการ ทั้งด้านการเรียนการสอนและความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ครอบคลุม

การดำเนินงานตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ คือ 13-16 กรกฎาคม และขยายผลถึง พฤศจิกายน 2553 ด้วยการสกัดความรู้และประสบการณ์ที่ฝังลึก (Tacit knowledge) จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มเป้าหมายที่ได้ร่วมโครงการด้วยกันมา ทั้งเพื่อนคณาจารย์ นักศึกษา นายอำเภอ คนในชุมชน ใช้ทั้งวิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม พูดคุยซักถาม สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ แบบประเมินผลความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรมและคู่มือกิจกรรมนักศึกษา รวมถึงการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในมหาวิทยาลัย เพื่อนำผลที่ได้มาตีความและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

ผลการวิจัย

ผลจากการประเมินวิเคราะห์ตามสภาพจริงของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคมผ่าน “โครงการ MC WE SHARE” พบว่า โครงการ MC WE SHARE เป็น “กิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคมเชิงรุก” ที่มีลักษณะของการบูรณาการรูปแบบการเรียนการสอนร่วมกัน 4 วิธี คือ เป็นการเรียนการสอนที่เน้นการบริการวิชาการแก่สังคม ให้นักศึกษาเป็นศูนย์กลางการเรียน ให้นักศึกษาได้ลงมือปฏิบัติจริง และการสอนแบบโครงงาน ซึ่งการบูรณาการรูปแบบการเรียนการสอนในลักษณะดังกล่าว ทำให้เกิดเป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่นักศึกษาได้ถึง 4 แนวทาง ดังนี้

1. การเรียนการสอนที่เน้นการบริการวิชาการแก่สังคม (Service learning) มีสังคมเป็นตัวตั้ง

โครงการ MC WE SHARE เปิดโอกาสให้นักศึกษาทั้ง 2 ชั้นปี ได้ทำกิจกรรมบริการชุมชน

สอดคล้องกับความต้องการจริงของชุมชน โดยอาจารย์ผู้สอนนำนักศึกษาไปลงพื้นที่ เพื่อศึกษาสำรวจสภาพ เก็บข้อมูลชุมชน ถือเป็นเป็นกิจกรรมการเรียนรู้นอกห้องเรียน ที่ให้ทั้งคณาจารย์และนักศึกษาได้นำความรู้จากรายวิชาต่างๆ มาบูรณาการและประยุกต์ใช้ร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาให้ชุมชน ได้แก่ วิชาการบริหารตราสินค้า (Brand management) ใช้กรณีศึกษาผักปลอดสารพิษอำเภอชำสูงเป็นกรณีศึกษาหลักในรายวิชา เพื่อ “การสร้างแบรนด์แบบพอเพียง” วิชาพฤติกรรมผู้บริโภคเชิงลึกให้นักศึกษาลงพื้นที่สังเกตและสำรวจและวิเคราะห์พฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมายในการบริโภคผักปลอดสารพิษ วิชาการสร้างสรรค์สื่อจะให้นักศึกษาออกแบบและผลิตสื่อเพื่อช่วยประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ชุมชน วิชาการตลาดเชิงกิจกรรมก็จะให้นักศึกษารณรงค์จัดกิจกรรมสอดแทรกความรู้คู่ความสนุกให้กับนักเรียนในอำเภอ วิชาการตลาดเพื่อสังคมใช้โครงการนี้สอนให้นักศึกษาตระหนักถึงความสำคัญของการทำการตลาดอย่างมีจริยธรรมหรือธุรกิจเพื่อสังคมภายใต้หลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง บนฐานคิดของ “การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แบ่งปัน และให้ผู้อื่น” (SHARE)

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมภายใต้โครงการฯ โดยตรงเมื่อโครงการแล้วเสร็จ (Outputs) พบว่า การมีส่วนร่วมของนักศึกษาโดยให้นักศึกษาชั้นปี 4 จัดทำและนำเสนอโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนคนชำสูง และนักศึกษาชั้นปีที่ 3 จัดทำและนำเสนอแผนการสร้างแบรนด์ผักปลอดสารพิษให้กับอำเภอ ได้ทำให้นักศึกษาเกิดความภาคภูมิใจ ความตระหนักในคุณค่าและศักยภาพของตนเอง ที่สามารถเป็นส่วนหนึ่งในการ

พัฒนาชุมชนได้ ดังที่ นักศึกษาชั้นปีที่ 3 ที่เข้าร่วมโครงการคนหนึ่งได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ (2-4 กันยายน 2553) ความตอนหนึ่งว่า

“เรามีโจทย์ก่อนไป คือ การสร้างแบรนด์ และการไปทำกิจกรรมอย่างนี้ทำให้เห็นภาพของวิชาที่เรียน เหมือนกับการต่อจิ๊กซอว์ เพื่อทำให้เกิดผลงานชิ้นใหญ่ ซึ่งนอกจากจะเป็นการบูรณาการความรู้แล้ว ในส่วนของชุมชน นอกจากจะได้ให้ความรู้ใหม่กับนักศึกษา ชุมชนยังได้รับคำแนะนำและไอเดียการสร้างแบรนด์ให้กับผลิตภัณฑ์ที่มีศักยภาพของชุมชน ซึ่งก็คือผักปลอดสารพิษ” (นักศึกษาคนที่ 1)

กิจกรรมย่อยไปเยี่ยมชาวบ้านในโครงการ “คนข้าสูงไม่ทอดทิ้งกัน” ร่วมกับทางอำเภอ สอนให้นักศึกษาชั้นปีที่ 4 ที่เข้าร่วมโครงการคนหนึ่งได้เรียนรู้ว่า “คุณค่าของคน ไม่ควรวัดด้วยเงิน แต่ควรมองที่จิตใจ” (นักศึกษาคนที่ 2) ขณะที่ นักศึกษาชั้นปีที่ 3 ที่เข้าร่วมโครงการคนหนึ่งบอกว่า “แม้ชาวบ้านจะยากจน แต่เขามีน้ำใจต่อเรา และเมื่อเราของไปให้ชาวบ้านและเห็นความเป็นอยู่ของเขาแล้ว ทำให้รู้เลยว่าเราอยู่อย่างสบายกว่าเขาเยอะ กลับมาจะตั้งใจเรียนให้มากขึ้น” (นักศึกษาคนที่ 3) เป็นต้น

สืบเนื่องจากโจทย์งานที่นักศึกษาทั้ง 2 ชั้นปี ได้รับไปนั้น นับว่าเป็นการทำทลายความสามารถของนักศึกษาเอง เพราะงานครั้งนี้ไม่ใช่เพียงแค่ทำรายงานส่งอาจารย์ประจำวิชาเท่านั้น หากแต่นักศึกษาต้องสามารถประยุกต์และบูรณาการความรู้ที่ได้เรียนจากวิชาต่างๆ ในห้องเรียน ออกมาเป็นผลงานชิ้นสำคัญ กลุ่มละ 1 ผลงาน ภายใต้เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อ

ชุมชน และอำเภอข้าสูงสามารถนำไปใช้จริง และจากการนำเสนอผลงานของนักศึกษา เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2553 พบว่า

“ผมทั้งอึ้งและทึ่ง คือ ดีใจครับ นึกไม่ถึงว่าแม้พวกเขาจะไปใช้ชีวิตที่ข้าสูง 3-4 วัน ซึ่งถือว่า น้อยมาก แต่เมื่อกลับมาดูที่วิธีและกระบวนการคิดการทำงานหลักๆ ของทุกโครงการแล้ว เหมือนกับว่าพวกเขาเป็นลูกหลานคนข้าสูง และผมก็เชื่อว่ามาจากใจจากความตั้งใจทำ ทุกโครงการที่ออกมา พุดง่าย ๆ ว่า “โดนใจ” ผมทุกโครงการ และขอโน้มมนำกลับไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนแน่นอน จะเกิดอะไรขึ้นครับในอนาคต เมื่อไปข้าสูง “เที่ยวแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร พักบ้านดิน กินผักไฮโดรคูลิวไรส์ได้เดือน มีน้ำตะไคร้หอมติดไม้ติดมือ ก่อนกลับถ้ามีขยะ ก็แวะฝากที่ธนาคารขยะ” (นายอำเภอข้าสูง)

“ที่ว่า วิธีการคิดการทำงานนี้มีอาชีพมากเลย... ในการทำการตลาดหากเราเริ่มต้นจากสิ่งที่ใกล้ตัว นี่แหละมันตอบคำว่า “ความพอเพียง” และที่จะชมอีกข้อคือ กลุ่มคุณมีการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการตัดสินใจซื้อผักปลอดสารพิษ...” (ผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างแบรนด์)

ส่วนผลลัพธ์ระยะสั้นเกี่ยวเนื่องที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรม/โครงการ (Short outcomes) พบว่ากลุ่มเป้าหมายในพื้นที่เกิดการตระหนักรับรู้เห็นความสำคัญ และเข้ามามีส่วนร่วมเชิงกิจกรรมโดยประเมินจากทุกหน่วยราชการ เช่น เกษตรอำเภอ พัฒนาอำเภอ ปศุสัตว์อำเภอ โรงเรียน วัด โรงพยาบาล และชาวบ้านในอำเภอ ให้ความสนใจและมาต้อนรับเป็นอย่างดี รวมถึงรองผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นขณะนั้น ให้เกียรติมาให้โอวาทและ

แนวคิดแก่นักศึกษาเกี่ยวกับความร่วมมือกัน พัฒนาท้องถิ่นด้วยแนวคิดการตลาดเพื่อสังคม

สำหรับกิจกรรมย่อยอื่นๆ เช่น กิจกรรม อำนวยการชมผ่านพิธีบายศรีสู่ขวัญ พบว่า มีทั้ง ข้าราชการท้องถิ่นและคนในชุมชนมาร่วมงานเป็น จำนวนมาก และกิจกรรมบนเวที พบว่า บางโรงเรียน นำการแสดงด้านศิลปวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงมาจัด แสดง ขณะที่นักศึกษาเองได้มีการรวมกลุ่มกันคิด กิจกรรมการแสดงเพื่อตอบแทนน้ำใจชุมชน นับเป็น การเรียนรู้และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมอีกทาง หนึ่งด้วย การนำนักศึกษาไปนมัสการพระประจำ อำเภอลำปาง ณ วัดโพธิ์ชัย (วัดพระเจ้าใหญ่) นอกจากนักศึกษาและคณาจารย์จะได้ร่วมกัน ทำบุญแล้ว เจ้าคณะอำเภอก็ได้ให้การต้อนรับคณะ อาจารย์และนักศึกษา พร้อมทั้งให้ศีลให้พร นับเป็นศิริมงคลยิ่ง ทั้งนี้ยังรวมถึงโรงพยาบาล ประจำอำเภอ ให้ความร่วมมือจัดยาและเวชภัณฑ์ ขณะที่นักศึกษาบางคนป่วย บางคนต้องไปทำแผล ซึ่งทางโรงพยาบาลรักษาให้โดยไม่คิดมูลค่า

จะเห็นได้ว่า การจัดกิจกรรมบริการสังคม ที่คณาจารย์และนักศึกษาได้เข้าไปเรียนรู้ในพื้นที่ โดยมุ่งเน้นและให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนเป็นสื่อ/เครื่องมือ พบว่า ทั้งข้าราชการ เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐทุกหน่วย ในอำเภอและคนในชุมชนท้องถิ่น ต่างให้ความ ร่วมมือ โดยเข้ามามีส่วนร่วมในทุกๆ กิจกรรมเป็น อย่างดี ทำให้ทั้งอาจารย์และนักศึกษาผู้ร่วม โครงการทุกคนเกิดความประทับใจในน้ำใจไมตรี

อาจกล่าวสรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอน ด้วยการบริการสังคม จะต้องจัดการเรียนการสอน โดยเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ทำความรู้จักกับ สังคมในสถานการณ์จริง ร่วมกันคิดวิเคราะห์

ไตร่ตรองถึงความต้องการของสังคมที่นักศึกษา อาศัยอยู่ และนักศึกษาสามารถช่วยเหลือได้ตาม บทบาทและหน้าที่ของความเป็นพลเมืองคนหนึ่ง โดยการนำความรู้ในรายวิชาที่เรียนมาประยุกต์ใช้ กับการบริการสังคม พร้อมทั้งได้เรียนรู้จากการ ลงมือช่วยเหลือสังคม ซึ่งจะช่วยให้นักศึกษาได้ เข้าใจสภาพความเป็นจริงของสังคมปัจจุบัน ตลอดจนเกิดความผูกพันกับชุมชน มีความ รับผิดชอบต่อบทบาทและหน้าที่ของตน ซึ่งเป็นผล จากการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีการ บูรณาการเข้ากับเนื้อหาวิชา

ในบริบทนี้ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ด้วยการบริการสังคม โดยมีสังคมเป็นตัวตั้ง สามารถใช้เป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและ ความรับผิดชอบต่อสังคมได้

2. การเรียนการสอนให้นักศึกษาเป็น ศูนย์กลาง (Student-centered learning) บนหลัก คิดเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม

ผลการดำเนินกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้ โครงการ “MC...WE SHARE” (Outputs) พบว่า โครงการฯ สามารถส่งเสริมให้นักศึกษาได้ค้นพบ วิธีการเรียนรู้ด้วยตนเองจากแหล่งเรียนรู้ต่างๆ นอกจากห้องเรียน และมีส่วนร่วมในกิจกรรมการ เรียนการสอน รู้จักรับผิดชอบต่อตนเอง สามารถ นำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับชีวิต จริงของแต่ละบุคคล ดังตัวอย่าง

กิจกรรมย่อยทำนาปลูกข้าวเสริมด้วยการ สวดมนต์บูชาพระคุณข้าวทุกครั้งก่อนรับประทาน อาหารมื้อเย็น ช่วยให้นักศึกษาส่วนใหญ่ตระหนัก ถึงความสำคัญของข้าวและชาวนา ที่กว่าจะมาเป็น ข้าวสักเมล็ดให้ได้รับประทานนั้น ชาวนาเหนื่อยยาก อย่างไร หลายคนบอกว่า สงสารชาวนา รู้แล้วว่า

ทั้งชาวนาและข้าวมี่คุณค่าอย่างไร และจะไม่กินทิ้ง
กินขว้างอีก

กิจกรรมเรียนรู้ด้านการเกษตรปลอดสารพิษ ช่วยให้นักศึกษาตระหนักถึงการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม เช่น “ถ้าเราช่วยกันสนับสนุนผักปลอดสารพิษ เราก็เป็นส่วนหนึ่งของการช่วยลดโลกร้อนได้” เป็นต้น และภายหลังจากเสร็จสิ้นภารกิจที่อำเภอข้าสูง เมื่อกลับมามหาวิทยาลัย ภาควิชาฯ ได้เชิญผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างแบรนด์มาบรรยายพิเศษ เพื่อใ้แนวทางการสร้างแบรนด์แก่นักศึกษา โดยนักศึกษามีเวลาในการทำงานเพียง 2 สัปดาห์ เพื่อนำเสนอแก่ผู้เชี่ยวชาญและนายอำเภอ อย่างไรก็ตาม ภายใ้ระยะเวลาอันจำกัด ทั้งนักศึกษาและอาจารย์ในภาควิชาทุกคน ก็ทำงานร่วมกันอย่างแข็งขัน ทั้งกระตุ้น ให้ข้อชี้แนะที่เป็นประโยชน์และกำลังใจในการทำงานแก่นักศึกษา สิ่งสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนจากการทำงานของนักศึกษาในครั้งนี้คือ นักศึกษาทุกกลุ่ม มีความกระตือรือร้นขยันขันแข็ง ปรับแก้ไขงานนำเสนอและรายงานความคืบหน้าอย่างต่อเนื่อง รวมถึงมีความตรงต่อเวลาอีกด้วย ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ห้องเรียนในช่วงเวลานั้น (การจัดให้มีการเตรียมการนำเสนอโดยแต่ละทีมต้องมาทำเสนอเฉลี่ยประมาณ 5 รอบ โดยคณาจารย์ได้ให้คำแนะนำแก่ทุกทีม โดยใช้เวลานอกเหนือจากชั่วโมงเรียนปกติ ถึง 10 วัน) ได้สะท้อนทักษะเรื่องความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย ตลอดจนการทำงานเป็นทีมของนักศึกษาได้เป็นอย่างดี

ในบริบทนี้ การจัดการเรียนการสอนเน้นที่ผู้เรียนเป็นสำคัญ ด้วยการมอบหมายทำโครงการ

อย่างสร้างสรรค์ บนหลักคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อต่อสังคม (Social responsibility) อาจารย์ผู้สอนสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมได้อีกแนวทางหนึ่ง

3. การเรียนการสอนโดยให้นักศึกษาได้ลงมือทำจริง (Learning by doing) อาศัยการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น

การเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติในพื้นที่จริง จากกิจกรรมในโครงการฯ พบว่า ได้ช่วยเปิดโลกทัศน์และสอนนักศึกษาให้รู้จักแสวงหาความรู้จากแหล่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่รอรับจากอาจารย์ในห้องเรียนเท่านั้น หากแต่การเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ทุกที่ ทุกวันและตลอดชีวิต ที่สำคัญ การเรียนรู้โดยการกระทำ (Learning by doing) และสามารถนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของนักศึกษาได้ ดังที่ นศ. ชั้นปี 3 ที่เข้าร่วมโครงการคนหนึ่งกล่าวแสดงความรู้สึกที่ว่า “การมาร่วมกิจกรรมของผมครั้งนี้ ได้ความรู้ใหม่จากการลองคิดลองทำ เช่น การเตรียมแปลงผัก การปลูกผัก การทำปุ๋ยธรรมชาติ ...ผมได้ปลูกข้าว ทำนา เป็นครั้งแรกในชีวิต ได้ฟังเรื่องข้าวเห็นวิถีชีวิตชาวนา คิดว่าประสบการณ์ครั้งนี้สอนและผมได้เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอย่างพอเพียงได้อย่างไร” (นักศึกษาคนที่ 4)

นศ.ชั้นปี 4 ที่เข้าร่วมโครงการอีกคนหนึ่งให้มุมมองเพิ่มเติมว่า “ผมได้เรียนรู้เรื่องขั้นตอนการทำน้ำตระไคร้หอม ที่ฐานนี้ทำให้ผมได้ความคิดว่าจะนำมาทำโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนข้าสูงได้อย่างไร” (นักศึกษาคนที่ 5)

ขณะที่ นศ.ชั้นปี 3 เข้าร่วมโครงการบอกว่า “ได้เรียนรู้วิถีชีวิตชาวนาบ้าน กับการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาความยากจนของคนในอำเภอข้าสูง หนูคิดว่า

เป็นระบบการทำงานที่น่าเอาไปใช้เป็นแบบอย่างได้”
(นักศึกษาคนที่ 1)

นอกจากนี้ นักศึกษาที่เข้าร่วมโครงการฯ เรียนรู้การประยุกต์ความรู้ที่เรียนมาบูรณาการ และมีทักษะในการเขียนแผนสร้างแบรนด์ ทำให้มีผลงานให้กับอำเภอ จำนวน 13 ผลงาน จำแนกเป็นผลงานนักศึกษาชั้นปี 3 เรื่อง แผนการสร้างแบรนด์ ผักปลอดสารพิษข้าสูง จำนวน 7 ผลงาน (7 กลุ่ม) และนักศึกษาชั้นปีที่ 4 มีทักษะการเขียนโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนคนข้าสูง จำนวน 6 ผลงาน (6 กลุ่ม) โดยผลงานของนักศึกษาทั้งหมดได้รับการยอมรับจากนายอำเภอ และผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างแบรนด์ ทั้งการจัดระบบทางความคิดการทำงาน เนื้อหาสาระของงาน และวิธีการนำเสนอ กล่าวคือ “โดนใจและตอบใจത്യ” นายอำเภอ ส่วนผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างแบรนด์ บอกว่า “นี่คือ การทำงานแบบมืออาชีพ” (25 สิงหาคม 2553)

ในบริบทนี้ การเรียนการสอนโดยให้นักศึกษาได้ลงมือทำจริง ด้วยความกระตือรือร้น (Active learning) เช่น ได้คิด ค้นคว้า ทำโครงการสัมมนา แก้ปัญหา ฯลฯ ได้ใช้ประสาทสัมผัสต่างๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างแท้จริง อาจารย์ผู้สอนทำหน้าที่ เตรียมการ จัดบรรยากาศการเรียนรู้ จัดสิ่งเร้าเสริมแรงให้คำปรึกษาและสรุปสาระการเรียนรู้ร่วมกัน สามารถใช้เป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมได้

4. การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบโครงการ (Project-based learning: PBL) ด้วยประสบการณ์เรียนรู้ในสถานการณ์จริง

ผลจากการทำกิจกรรมรูปแบบต่างๆ ภายใต้โครงการ “MC WE SHARE” ทำให้ทั้งนักศึกษาคณาจารย์ นายอำเภอ และคนในชุมชนเกิดการ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ขณะที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างแบรนด์ สามารถให้ข้อคิดเห็นและมุมมองต่อการสร้างแบรนด์ “ข้าสูง” อย่างมืออาชีพ ทั้งยังร่วมคิดร่วมทำ เกิดการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งที่เป็นจุดแข็งจุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ผ่านโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนคนข้าสูงและแผนการสร้างแบรนด์ผักปลอดสารพิษข้าสูงได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ การที่นักศึกษาได้มารายงานความคืบหน้าการทำงานอย่างต่อเนื่อง อาจารย์ในภาควิชาทุกคน ยังได้ช่วยกันแนะนำเทคนิควิธีการนำเสนองาน ทั้งการพูด สบตาผู้ฟัง ยืน และเดิน รวมถึงการสร้างสรรคงานบนโปรแกรมเพาเวอร์พอยต์ให้มีความเป็นมืออาชีพไปพร้อมๆ กันด้วย ซึ่งในวันที่นักศึกษาต้องนำเสนองานต่อหน้าผู้เชี่ยวชาญ นายอำเภอและผู้ติดตาม ก็สามารถทำได้ดีเป็นอย่างดี

“ผมอดภาคภูมิใจแทนท่านอาจารย์ไม่ได้ คือ ผมได้เห็นบรรดาลูกศิษย์ที่นำเสนอแล้ว ผมถือว่าท่านมีความสามารถในการฝึกปรือให้มีฝีมืออยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน...” (นายอำเภอข้าสูง)

“พอมานำเสนองานในวันนี้แล้ว พวกเขาทำได้ดีมาก และต้องชื่นชมอาจารย์ที่ได้สร้างความเชื่อมั่น ศรัทธาจนทำให้เด็ก ๆ ลูกขึ้นมาทำอะไรได้ขนาดนี้ (ผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างแบรนด์)

ตัวอย่างเหล่านี้ น่าจะเป็นบทสรุปให้เห็นผลลัพธ์ของการดำเนินงานที่ปรากฏจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบโครงการ ด้วยการจัดประสบการณ์เรียนรู้ในสถานการณ์จริง ได้ช่วยทำให้นักศึกษาค้นพบสาระสำคัญหรือองค์ความรู้ใหม่ด้วยตนเอง ซึ่งเกิดจากการได้ศึกษาค้นคว้า ผึกการคิดวิเคราะห์ ลองผิดลองถูก รู้จักวิธีแก้ปัญหา

แลกเปลี่ยนเรียนรู้ กล้าแสดงความคิดเห็น วางแผนการทำงานและลงมือปฏิบัติจริง

ในบริบทนี้การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบโครงงาน จึงเป็นอีกหนึ่งแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นกับนักศึกษาได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม การบูรณาการการเรียนการสอนกับกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคม บนหลักการจัดรูปแบบการเรียนการสอนทั้ง 4 วิธีที่กล่าวมา ยังคงต้องอาศัย “ความสุข” (Happiness) เป็นเครื่องกำกับและนำทางในการทำกิจกรรมที่ดี ผลจากการศึกษาพบว่า

หลังการกลับมาจากการลงพื้นที่ “ซ้ำสูง” กินนอนและทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยกันแล้ว ทำให้นักศึกษามีความใกล้ชิดกับคณาจารย์มากยิ่งขึ้น ส่งผลให้การการเรียนการสอนในช่วงครึ่งเทอมหลังเต็มไปด้วยบรรยากาศของความรักความอบอุ่นความเป็นกันเอง และความเคารพกันอย่างแท้จริง นอกจากนี้นักศึกษายังมีความกล้าแสดงออก และมีปฏิสัมพันธ์กับผู้สอนมากขึ้น ตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างนักศึกษาและคณาจารย์ที่ดี ตัวอย่างหนึ่งอาที่นักศึกษากล้าเสนอแนวคิดไม่เห็นด้วย และทักท้วงอาจารย์ ในการเขียนข่าวประชาสัมพันธ์หลังกลับมาจาก “ซ้ำสูง” และร่วมปรับคำพูดในการให้ข่าวสารร่วมกับอาจารย์

นอกจากนี้ ในอดีตลักษณะการมอบหมายงานจะมีลักษณะแบบ “คุณต้องทำงานนี้” หรือ “You must do it.” แต่ในปัจจุบันหลังจากการทำโครงการร่วมกันแล้ว คณาจารย์และนักศึกษาจะร่วมกันทำงาน (We must all do it.) ซึ่งตัวนักศึกษาเองก็เกิดวัฒนธรรมที่เรียกว่า “ทำก่อนสั่ง” หรือ

“I must do it.” คือ จิตอาสาทำในสิ่งที่ควรทำโดยไม่ต้องสั่ง ซึ่งเห็นได้จากการทำกิจกรรมต่อมา คือ โครงการประกวดจัดกิจกรรมการตลาด Green read ที่นักศึกษาในภาควิชา ต่างทำด้วยจิตอาสาช่วยเพื่อนนักศึกษาในกลุ่มที่เข้ารอบชิงชนะเลิศ โดยไม่มีการให้คะแนนเสริมแต่อย่างใด

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์และศิษย์ ในส่วนของนักศึกษาเองหลังจากการลงพื้นที่ในกิจกรรม “MC WE SHARE” หลายคนเกิดจิตอาสาในห้องเรียน คือ ลดเลิกการมุงแข่งขันเอาชนะ เอาคะแนนเหนือกัน สังเกตได้จากนักศึกษาต่างช่วยเพื่อนคิด Brand model ให้เพื่อนต่างกลุ่ม ในช่วงก่อนจะมีการนำเสนอจริง สัมฤทธิผลตามเป้าหมายของภาควิชา ที่เน้นมุ่งสร้างคนดี มีจิตอาสา มากกว่าสร้างคนเก่ง และเน้นการแบ่งปันความรู้ เรียนรู้ร่วมกัน หลุดจากการครอบงำของอาจารย์ เป็นต้น

ความสุขในบริบทนี้ จึงเป็นความสุขที่เกิดขึ้นในจิตใจของผู้ทำกิจกรรม และมีคุณค่าเชิงจริยธรรม เช่น ความรักสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกัน ทั้งคณาจารย์ นักศึกษา และชุมชนในการทำกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมาย เพื่อให้นักศึกษาได้เกิดการพัฒนาคุณลักษณะนิสัยที่ดีงาม (Good habit) เช่น ความรับผิดชอบต่อ เมตตา กรุณา มีน้ำใจ ขยัน มีระเบียบวินัย เสียสละ ฯลฯ และ ลักษณะนิสัยในการทำงานอย่างเป็นกระบวนการการทำงานร่วมกับผู้อื่น เช่น การยอมรับผู้อื่น และเห็นคุณค่าของงาน เป็นต้น

อภิปราย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2552 อธิบายคำว่า “ปลูก” หมายถึง ทำให้เจริญเติบโต ทำให้งอกงาม คำว่า “ปลูกฝัง” หมายถึง บำรุงให้เจริญมั่นคง แนวทางการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมผ่านการบริการวิชาการแก่สังคม ในบทความนี้ จึงหมายถึง วิธีการทำให้นักศึกษางอกงามเจริญเติบโตด้วยคุณธรรมและมีความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างมั่นคง ประเด็นอยู่ที่ว่า การปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม ได้อาศัยกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคม วิธีใดบ้างจึงจะสามารถทำให้นักศึกษามีความเจริญงอกงาม

จากผลการศึกษาสรุปได้ว่า กิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคม ที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมของนักศึกษา ที่ปรากฏจากการดำเนินกิจกรรมในโครงการ ฯ ในภาพรวม มีลักษณะเป็นกิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคมเชิงรุก (Active service learning) ที่ต้องอาศัยการบูรณาการกิจกรรมการเรียนการสอน 4 รูปแบบ คือ 1) การเรียนการสอนที่เน้นการบริการวิชาการแก่สังคม (Service learning) ด้วยบริบทของสังคม 2) การเรียนการสอนให้นักศึกษาเป็นศูนย์กลาง (Student-centered learning) บนหลักความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม 3) การเรียนการสอนโดยให้นักศึกษาได้ลงมือทำจริง (Learning by doing) อาศัยการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น และ 4) การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบโครงการ (Project-based learning) ด้วยการจัดประสบการณ์เรียนรู้ในสถานการณ์จริง โดยทุกกิจกรรมมีผลลัพธ์แห่ง “ความสุข” (Happiness)

ร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดทั้งนี้อาจเป็นเพราะ

1. ผู้วิจัยใช้หลักการบูรณาการการเรียนการสอนแบบสหวิทยาการ กล่าวคือ มีอาจารย์ผู้สอน 4 คน สอน 4 วิชาต่างกัน หากแต่มีการวางแผนการสอนและมอบหมายให้นักศึกษาทำโครงการร่วมกัน ซึ่งการจัดการเรียนการสอนด้วยการประยุกต์และบูรณาการองค์ความรู้รายวิชาต่างๆ ได้มุ่งเน้นให้นักศึกษานำความรู้ไปช่วยแก้ ปัญหาชุมชน/สังคม โดยให้นักศึกษาได้วางแผนการสร้างสรรค์ฝึกทดลองจากสารพิษและทำโครงการ พัฒนาชุมชนคนชำสูง นอกจากนี้ การนำหลักการบูรณาการความรู้และกระบวนการเรียนรู้ โดยให้นักศึกษาได้ใช้วิธีการแสวงหาความรู้ด้วยกระบวนการที่หลากหลาย อาทิ ค้นคว้าเพิ่มเติมจากแหล่งการเรียนรู้อื่น เรียนรู้จากการทำงานเป็นทีม ฟังบรรยายจากนักวิชาชีพ และลงมือทำ จนสามารถผลิตผลงานที่มีคุณภาพได้รับการยอมรับ และก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนชำสูงได้ การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการ (Integrated learning management) ในลักษณะดังกล่าว จึงเป็นกระบวนการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ตามความสนใจ ความสามารถ โดยเชื่อมโยงเนื้อหาสาระของศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันให้ผู้เรียนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม สามารถนำความรู้ ทักษะและ เจตคติไปสร้างงาน แก้ปัญหา และใช้ในชีวิตรประจำวันได้ด้วยตนเอง สอดคล้องกับการอธิบายของสิริพัทธ์ เจษาวโรจน์ (2548) คือ การบูรณาการจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงผสมผสานสาระความรู้ต่างๆ ช่วยให้ผู้เรียนได้รับความรู้ความเข้าใจในลักษณะองค์รวม มีความหมายอย่างลึกซึ้ง ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ทั้งด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย รวมถึง

ยังช่วยให้ผู้เรียนสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ของความรู้และประสบการณ์ที่ได้มาจัดระเบียบใหม่ให้เหมาะสมกับตน เป็นองค์ความรู้ของตนเอง

2. เป็นกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้ความสำคัญกับการบริการสังคมเชิงรุก (Active service learning) นับเป็นวิธีการจัดการเรียนการสอนแบบก้าวหน้าลักษณะหนึ่ง สอดคล้องกับทิศทางการผลิตบัณฑิตในศตวรรษที่ 21 รวมถึงยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. 2553-2561 ยุทธศาสตร์ที่ 1 ว่าด้วยการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองสำหรับเด็กและเยาวชน ระดับอุดมศึกษา ข้อ 10 ระบุให้สถาบันอุดมศึกษาเปลี่ยนการเรียนการสอนเน้นการบริการสังคม (Service learning) เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เกิดจิตสำนึกด้านสังคม (Social awareness) การมีส่วนร่วมกับสังคม (Social concern) ความรับผิดชอบต่อสังคม (Social responsibility) รวมถึงเคารพศักดิ์ศรีของผู้อื่น (Respect for others) (คณะกรรมการนโยบายปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง, 2554) ซึ่งการจัดการเรียนการสอนในลักษณะดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้นั้น ผู้วิจัยได้บูรณาการกิจกรรมการเรียนการสอน 4 รูปแบบ ดังนี้

2.1 การเรียนการสอนที่เน้นการบริการวิชาการแก่สังคม (Service learning) โดยมีสังคมเป็นตัวตั้ง สามารถใช้เป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นแก่นักศึกษาได้ อาจเป็นเพราะผู้วิจัยอาศัยกระบวนการทำโครงการผ่านชุมชนและการนำนักศึกษาลงสัมผัสพื้นที่จริง ทำให้นักศึกษาได้ปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองในด้านการให้บริการ ทั้งวิชาการและวิชาชีพพร้อมกับวิชาคน ซึ่งนักศึกษาต้องใช้

ความรู้ที่เรียนจากห้องเรียนมาแก้ปัญหาจริง โดยนักศึกษาจะเป็นผู้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ เพื่อค้นหาคำตอบด้วยตนเอง กระบวนการเรียนรู้ในบริบทนี้ นอกจากจะช่วยให้นักศึกษาตระหนักถึงความรับผิดชอบทั้งต่อตัวเองและสังคม มองเห็นตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและแสดงออกด้วยการทำกิจกรรมบริการชุมชน (Community service) เพื่อตอบสนองความต้องการและหรือแก้ไขปัญหาของสังคม ในฐานะที่ตนเองเป็นสมาชิกของสังคม (Butin, 2012; Iverson & James, 2010 อ้างในปาริชาติ ประเสริฐสังข์ และประสาธต์ เนื่องเฉลิม, 2555) แล้วสิ่งต่างๆ ที่นักศึกษาประสบล้วนแต่มีคุณค่าและสอนให้นักศึกษาทราบถึงหลักการใช้ชีวิตและประกอบอาชีพที่ดีและมีจิตอาสา/รับผิดชอบต่อสังคม โดยที่ความเข้าใจถึงคุณธรรมเกิดจากภายในของตัวนักศึกษาเอง ซึ่งจะติดตรึงในตัวนักศึกษาคงตลอดไปและทำให้นักศึกษาเป็นพลเมืองที่ดีต่อสังคมตลอดไป (ปริญญา เทวานฤมิตรกุล และชาติ เจริญลาภนพรัตน์, ม.ป.ป.)

2.2 การเรียนการสอนให้นักศึกษาเป็นศูนย์กลาง (Student-centered learning) บนหลักคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม (Social responsibility) สามารถใช้เป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นแก่นักศึกษาได้ อาจเป็นเพราะผู้วิจัยอาศัยการจัดกิจกรรมด้วยวิธีต่างๆ ที่หลากหลาย เช่น ให้นักศึกษาได้ลงมือทำกิจกรรมด้วยตนเอง ได้คิด ค้นคว้า รายงาน ทำโครงการ สัมภาษณ์ แก้ปัญหา ฯลฯ ได้ใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 ทำให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างแท้จริง รวมถึงการให้นักศึกษาได้มีส่วนร่วม ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุด

โครงการ เช่น การวางแผนกำหนดงาน และวางแผนเป้าหมายร่วมกัน จึงเป็นกิจกรรมที่นักศึกษาได้พัฒนาคุณลักษณะนิสัยที่ดีงาม เช่น ความรับผิดชอบ ความเมตตา กรุณา ความมีน้ำใจ ความขยัน ความมีระเบียบวินัย ความเสียสละ ฯลฯ และ ลักษณะนิสัยในการทำงานอย่างเป็นกระบวนการ ทำงานร่วมกับผู้อื่น ยอมรับผู้อื่น และเห็นคุณค่าของงาน (อาภรณ์ใจเที่ยง, 2544) เกิดการพัฒนาตน และสั่งสมคุณลักษณะที่จำเป็นสำหรับการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมต่อไป

2.3 การเรียนการสอนโดยให้นักศึกษาได้ลงมือทำจริง (Learning by doing) อาจารย์มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น สามารถใช้เป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นแก่นักศึกษาได้ อาจเป็นเพราะ ผู้วิจัยอาศัยวิธีการบูรณาการเรียนการสอนระหว่างความรู้ทางวิชาการและการทำกิจกรรมทางสังคมควบคู่กัน เพื่อให้นักศึกษา “คิดเป็นทำได้” โดยมีพื้นที่จริงให้นักศึกษาได้นำความรู้สู่การปฏิบัติ ทำให้นักศึกษาได้รับประสบการณ์ตรงที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน จึงอาจส่งผลให้นักศึกษาเกิดความคิดรวบยอดเชิงนามธรรมมากยิ่งขึ้น สอดคล้องหลักการจัดการเรียนรู้แบบเน้นประสบการณ์ที่ว่า การที่ผู้เรียนได้ประสบการณ์ตรงและค้นพบการเรียนรู้ด้วยตนเอง จะช่วยให้การเรียนรู้ที่มีความหมายต่อตนเองและจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกรักผูกพัน ความต้องการและความรับผิดชอบต่อที่จะเรียนรู้ต่อไป (วิมลรัตน์ จตุรานนท์, 2551)

2.4 การจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบโครงการ (Project-based learning) ด้วยการจัดการประสบการณ์เรียนรู้ในสถานการณ์จริง สามารถใช้เป็นแนวทางในการปลูกฝังคุณธรรมและ

ความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นแก่นักศึกษาได้ อาจเป็นเพราะผู้วิจัยอาศัยการประยุกต์เทคนิคการส่งเสริมเรียนรู้ที่หลากหลายนำมาใช้ร่วมกัน ไม่ว่าจะ เป็นกระบวนการกลุ่ม ผึกคิด แก้ปัญหา เน้นกระบวนการ และการสอนแบบร่วมกันคิดฯลฯ มุ่งหวังให้นักศึกษาเรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง จากความสนใจของนักศึกษาเอง โดยจัดประสบการณ์เรียนรู้ในสถานการณ์จริง ให้นักศึกษาเป็นผู้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ เพื่อค้นหาคำตอบด้วยตนเอง ซึ่งการจัดกิจกรรมการเรียนรู้วิธีนี้ สอดคล้องกับทฤษฎี Constructionism ที่อธิบายว่า ความรู้ไม่ใช่เกิดจากผู้สอนเพียงอย่างเดียว แต่สามารถสร้างขึ้นโดยผู้เรียนเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องตรงกับตำรา แต่อาจารย์ผู้สอนจะสนับสนุนให้นักศึกษาศึกษา ค้นคว้าเพิ่มเติมจากแหล่งการเรียนรู้และปรับปรุงความรู้ที่ได้ให้เหมาะสมและสมบูรณ์ที่สุด ซึ่งทั้งหมดจะอยู่ภายใต้ประสบการณ์และบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ บนหลักคิดที่ว่า “การเรียนรู้ที่ดีไม่ได้มาจากการหาวิธีการสอนที่ดีแก่ผู้สอน แต่มาจากการให้โอกาสที่ดีแก่ผู้เรียนในการสร้าง” (วัชรินทร์ โพธิ์เงิน และคณะ. ม.ป.ป.). ในบริบทนี้ “อาจารย์จึงต้องจัดการเรียนการสอนรูปแบบใหม่ ให้นักศึกษาได้เรียนรู้จากโจทย์ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนสังคม ย้ายห้องเรียนจากห้องสี่เหลี่ยมมาใช้ชุมชนเป็นพื้นที่การเรียนรู้ พื้นที่ปฏิบัติการจริง นักศึกษาจะได้เรียนรู้จากการปฏิบัติ (Project-based learning) การจัดการเรียนรู้เช่นนี้ อาจารย์จะต้องปรับเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้สอน เป็นผู้อำนวยการเรียนรู้ ซึ่งแม้จะไม่ครอบงำ และเสริมสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ลูกศิษย์ของตน เป็นการยิงกระสุนนัดเดียวได้นกสองตัว คือเป็นทั้งวิธีการที่ทำให้นักศึกษาได้เกิดการเรียนรู้ความรู้

ทักษะและเจตคติที่จำเป็น และยังจะเป็นการฝึกฝนให้พวกเขาเป็นคนที่ไม่นิ่งดูดายสังคม รู้จักให้ และเพื่อแผ่ออกไปรับใช้สังคมพร้อมๆ กัน” (วิจารณ์พานิช ในมูลนิธิสยามกัมมาจล, 2554)

มีข้อนำสังเกตบางประการ เกี่ยวกับแนวทางการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่นักศึกษาผ่านกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคมจากการวิจัยนี้ คือ ประเด็นเรื่อง “ความสุข” (Happiness) ซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากนักศึกษาได้เรียนในสิ่งที่ตนเองสนใจ ทำให้เกิดแรงจูงใจในการใฝ่รู้ ทำทหาย อยากค้นคว้า อยากแสดงความสามารถและใช้ศักยภาพของตนอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักศึกษากับอาจารย์ผู้สอนและระหว่างนักศึกษากับนักศึกษาด้วยกัน มีลักษณะเป็นกัลยาณมิตร ที่มีจิตคิดช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทำให้นักศึกษารู้สึกมีความสุขและสนุกกับการเรียน ความสุขดังกล่าวนี้ จึงเป็นความสุขที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ ยิ่งทำก็ยิ่งมีความสุขและมีความเข้มแข็ง (กานต์วี บุญญาวิสุทธิ, 2554) อย่างไรก็ตาม ในฐานะอาจารย์ผู้สอน ความสุขที่ยิ่งใหญ่และมีคุณค่าที่สุดคือ กิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคมครั้งนี้ สามารถดึงพลังบวกที่มีอยู่ในจิตใจของนักศึกษาทุกคน มาช่วยกันสร้างสรรค์คุณประโยชน์ให้ชุมชน/สังคม ผลงานที่ปรากฏจึงเป็นผลลัพธ์แห่งความสุข และความภาคภูมิใจร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้อง บนแนวทางการปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมผ่านกิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคมเชิงรุกให้เกิดขึ้นแก่นักศึกษาของอาจารย์ผู้สอนได้

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. อาจารย์ผู้สอนต้องเปลี่ยนมุมมองจากการทำงานคนเดียว สอนหรือผู้พูดอย่างเดียว เน้นวิชาเดียว มาเป็นการร่วมคิด ทำ ถาม ฟัง และเรียนรู้ร่วมกับนักศึกษา ชุมชนหรือสังคม รวมถึงเชิญนักวิชาชีพให้เข้ามามีส่วนร่วม รู้จักเชื่อมโยงหรือบูรณาการในลักษณะองค์ความรู้สหวิชามาใช้และกำหนดตัวชี้วัดร่วมกัน เปลี่ยนการวัดผลงานจากเชิงปริมาณเพียงอย่างเดียว เป็นเพิ่มการวัดผลเชิงคุณภาพ ว่าได้ก่อประโยชน์ในอะไแก่ นักศึกษา อาจารย์ มหาวิทยาลัย และสังคมบ้าง โดยเฉพาะประเด็นด้านคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม

2. การหวังผลความสำเร็จตามแนวทางการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมด้วยผ่านกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคมข้างต้น ในเชิงปริมาณนั้นไม่สามารถทำได้ เพราะ “การปลูกฝัง” นั้น เป็นกระบวนการซึมซับเข้าไปสู่ระบบคิด ซึ่งผู้เรียนแต่ละคนอาจรับได้มากหรือน้อยแตกต่างกันไป รวมถึงแนวทางดังกล่าว เป็นเพียงตัวอย่างของการบูรณาการวิธีจัดการเรียนการสอนหลายวิธีพร้อมกับสอดแทรกเรื่องคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมเข้ากับศาสตร์ด้านการสื่อสารการตลาด จึงขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ เทคนิคของผู้สอน และปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ ด้วย อาจารย์ผู้สอนเองจะต้องพิจารณาถึงปัจจัยดังกล่าวข้างต้น แล้วปรับรูปแบบวิธีการเรียนการสอนตามความเหมาะสม ดังนั้นการใช้วิธีการหรือกระบวนการเรียนการสอนแบบใดแบบหนึ่งหรือหลายแบบร่วมกันเพื่อปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมให้กับนักศึกษา จึงควรมีความยืดหยุ่น

เหมาะสมกับผู้เรียน ใจหายและหรือบริบทของพื้นที่ เป็นสำคัญ

3. การทำกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคม ตามแนวทางนี้ นอกจากอาจารย์ผู้สอนต้องทุ่มเทใจ ออกทุนและสละเวลาแล้ว ที่สำคัญ คือทำตัวเองให้เป็นแบบอย่างที่ดีด้านคุณธรรมและรับผิดชอบต่อสังคม ให้เป็นต้นแบบที่นักศึกษาสามารถนำไปเป็นเยี่ยงอย่างได้ เพราะ “แบบที่ดี เป็นสื่อการสอนที่วิเศษสุด”

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย ถอดบทเรียนวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศจากโครงการ “MC WE SHARE” เพื่อค้นหาแนวทางการปลูกฝัง คุณธรรมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมผ่าน กิจกรรมการบริการวิชาการแก่สังคม ซึ่งสามารถ สร้างสัมฤทธิ์ผล เรื่องแนวทางการปลูกฝังคุณธรรม และจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมให้กับนัก ศึกษาใน มหาวิทยาลัยได้ ในระดับหนึ่ง ถือเป็นจุดเริ่มต้นของ การทำวิจัยประเด็นคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม ในมิติการบูรณาการด้านการเรียน การสอนกับกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคม ดังนั้นหาก จะมีการวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาหาแนวทางการ ปลูกฝังคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม ในรูปแบบ หรือมิติอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ้ง เช่น กิจกรรม ที่เกี่ยวข้องกับการบริการนักศึกษา และหรือเป็น กิจกรรมพันธกิจของมหาวิทยาลัย เช่น การบูรณาการ การจัดการเรียนการสอนร่วมกับการทำนุบำรุง ศิลปวัฒนธรรม ในลักษณะวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบ มีส่วนร่วม (Action research) โดยงานวิจัยนี้ได้ให้ แนวทางเป็นเบื้องต้นไว้บ้างแล้ว

รายการอ้างอิง

- กานต์วี บุญญาวิฑูริ. (2554). การพัฒนา รูปแบบการเรียนการสอนที่ส่งเสริมจิตแห่ง ความเคารพและจิตแห่งจริยธรรมตาม แนวคิดการเรียนการสอนโดยการบริการ สังคมสำหรับนักศึกษาปริญญาตรี. ปริญญาโท กศ.ด. (การวิจัยและ พัฒนาหลักสูตร). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ
- เกียรติศักดิ์ แสงอรุณ. (2551). แนวทางการพัฒนา จิตสำนึกสาธารณะสำหรับเยาวชนไทย : กรณีศึกษากลุ่มและเครือข่ายเยาวชนที่ ทำงานด้านจิตสำนึกสาธารณะ. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สืบค้นจาก <http://www.thaiedresearch.org>
- กลุ่มนโยบายเพิ่มขีดความสามารถการแข่งขัน สำนักงานนโยบายด้านการศึกษามหาภาค. (2554). ยุทธศาสตร์การผลิตและพัฒนา กำลังคนของประเทศในช่วงการปฏิรูป การศึกษาในทศวรรษที่สอง พ.ศ. 2552- 2561. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภา การศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

- วิมลรัตน์ จตุรานนท์. (2551). การบูรณาการ
เทคนิคการเรียนรู้ด้วยการบริการสังคม
กรณีศึกษาสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์
และสารสนเทศศาสตร์. *วารสาร
ศึกษาศาสตร์*, 19(2).
- วีรวิท คงศักดิ์. (2555). *การสร้างสังคมคุณธรรม*.
สืบค้นจาก <http://www.moralcenter.or.th>
- มูลนิธิสยามกัมมาจล. (2554). สกอ. หนุน
มหาวิทยาลัยปฏิรูปการเรียนการสอนครั้ง
ใหม่ สร้างบัณฑิตคุณภาพ รับผิดชอบต่อ
สังคม. สืบค้นจาก
<http://www.scbfoundation.com/news>
- ปริญญา เทวานฤมิตรกุล และชาติ เจริญลาภ
นพรัตน์. (ม.ป.ป.). *การสอนคุณธรรม
จริยธรรมผ่านการเรียนแบบ
Service Learning*. สืบค้นจาก
<http://www.rtafa.ac.th>
- ปาริชาติ ประเสริฐสังข์ และประสาธ เนืองเฉลิม.
(2555). *การเรียนการสอนที่เน้นการบริการ
สังคม*. สืบค้นจาก
<http://www.myfirstbrain.com/teacher>
- สิริพัชร เจษฎาวิโรจน์. (2548). *การจัดการเรียน
การสอนแบบบูรณาการ*. กรุงเทพฯ:
บุ๊คพอยท์.
- สุกัญญา สนิธิศักดิ์. (2555, 29 ธันวาคม). *ผ่า
แนวคิด 'ทศ จิราธิวัฒน์' ปั้นผลิตภัณฑ์
ชุมชนสู่ตลาดแมส*. โพสต์ทูเดย์.
- สุมน อมรวิวัฒน์. (ม.ป.ป.). *ปฏิญา
"มหาวิทยาลัยรับผิดชอบต่อสังคม"*.
กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลัง
แผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม).
สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้
(องค์การมหาชน).
- สำราญ ผลดี. (ม.ป.ป.). *แนวทางทางการพัฒนา
คุณธรรม จริยธรรม ในกระบวนการศึกษา
ไทยกับการเป็นสมาชิกประชาชาติเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ (ASEAN)*. สืบค้นจาก
[http:// www.rtafa.ac.th](http://www.rtafa.ac.th)
- อาภรณ์ ใจเที่ยง. (2544). *การจัดกิจกรรมการเรียน
การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ*.
สืบค้นจาก
[http://www.sut.ac.th/teedu/news/
Teaching.htm](http://www.sut.ac.th/teedu/news/Teaching.htm)

(องค์การมหาชน)